

Radics Viktória

Elma Softić

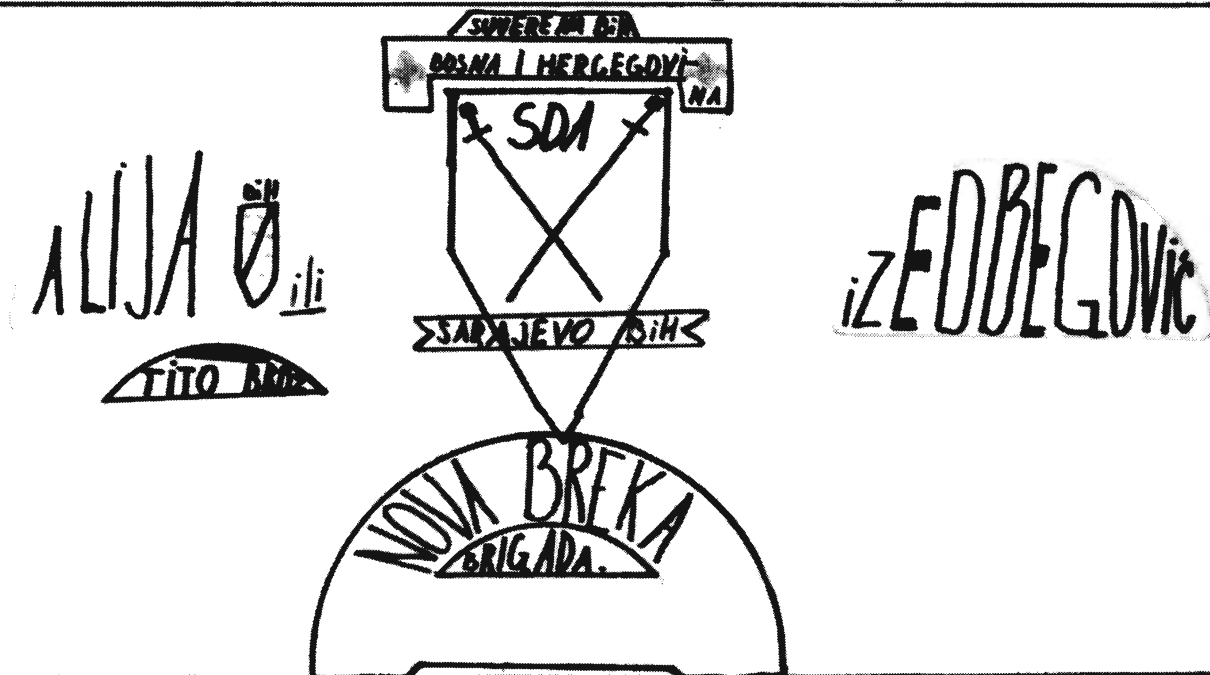
szarajevói levelei

Tavaly egyenesen Szarajevóból hozta Kőbányai János Elma néhány géppel írt, fénymásolt levelét, melyek Cakához, Dunjához, Ilonához – barátnőkhöz, húghoz szóltak. Nyilvánvaló volt, hogy nem irodalmi episztolákról van szó, hanem igazi levelekről. Stílusuk, tartalmuk keresetlen, hangnemük spontán, ritmusukat a kapcsolat pulzálása irányítja. Semmi irodalmiasság, semmi művi komplexitás, az ábrázolás célja nem a reprezentálás, egy világ bemutatása, hanem állapotok közlése a kapcsolat megteremtésének céljából. És az is nyilvánvaló volt, hogy ezek a magánlevelek nem

csak azért érdekesek mások, idegenek, a nyilvánosság számára is, mert Szarajevóban íródtak és hírt adnak a háborús pokolról, ettől még unni is lehetne őket, miként az ember unja már a tévés híradásokat, a fronthíreket és riportokat, a borzalmak monoton sorjázását – mi más tehetne –, nem is a személyességük emeli ki őket a háborús publicisztikából, hanem az érzelmi és intellektuális-elevenségük szabadítja ki őket abból a rossz ízű, pokoli unalomból, ami nyomasztóan, mint valami gátlás, begubózta a közkeletű Szarajevó-témát. „Már megint lőnek Szarajevóban?” „Már megint. Szörnyű.

SARAJEVO NAŠ GRAD.

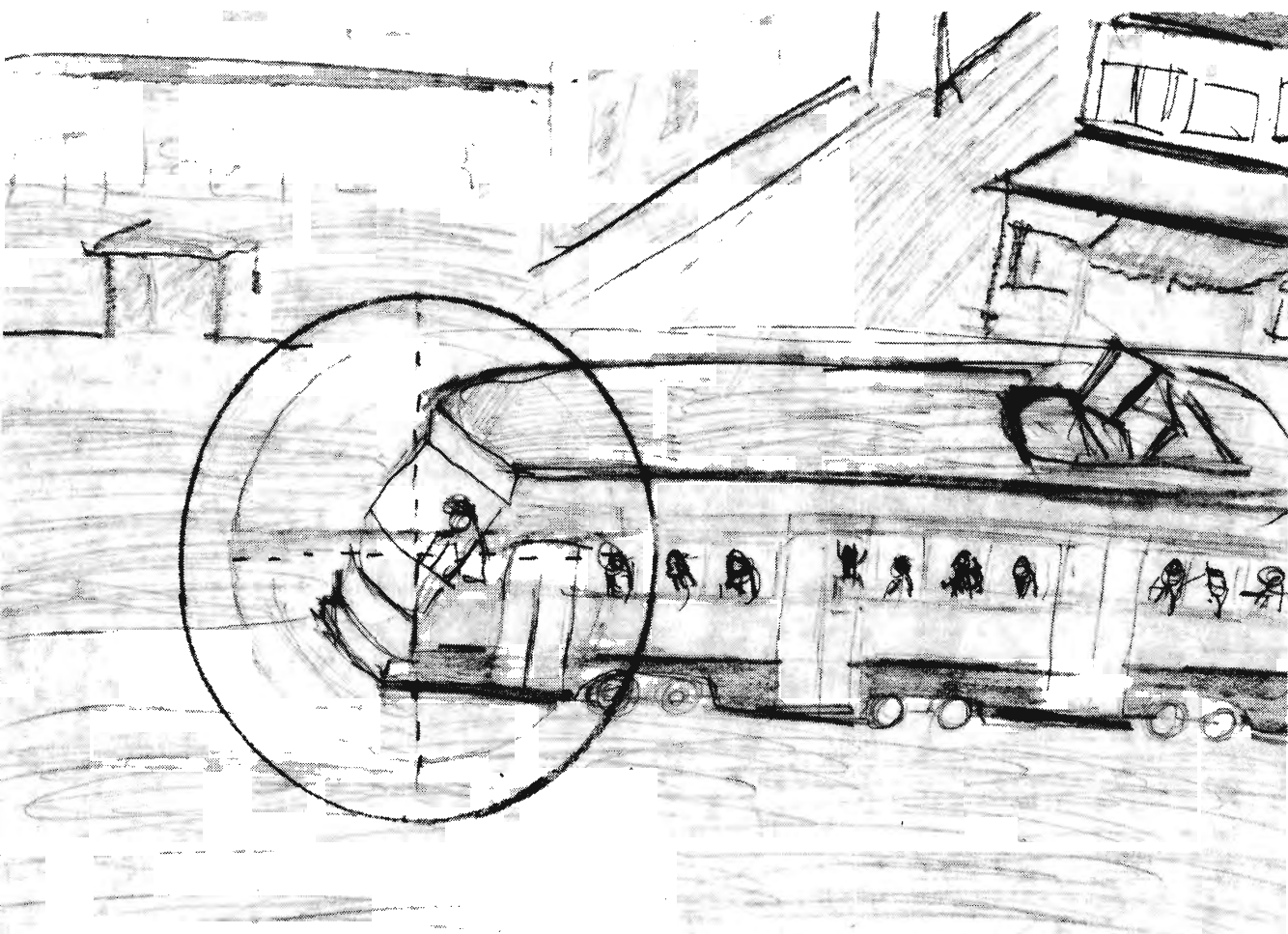
BOSNA I HERCEGOVINA.

Tuzi Keman

Sosem lesz vége” – általában körülbelül itt tartanak reflexióink; ész, érzélem leblokkol.

Legutóbbi sarajevói útjáról Kőbányai János többek között egy könyvvel, Elma könyvével tért vissza. *Szarajevói nappalok, sarajevói éjszakák, napló és levelek 1992-94*, zágrábi kiadás, szép, vastag, gondosan szerkesztett és tipografizált könyv, „szuper”, ahogy a zágrábi barátnők mondanák. Révükön a levelek egyébként külföldre is eljutottak, és napvilágot láttak angol, német, francia lapokban. A szerkesztői jegyzetből megtudhatjuk, hogy Elma Softić 1961-ben született Sarajevóban muzulmán-zsidó családban. Szülővárosában végezte el iskoláit (Szarajevó híres egyetemi város volt, a fiatalok városa), a bölcsészkaron filozófiát és iro-

dalmat tanult. A háború első napja az iskolában érte, ahol filozófiát és logikát tanított. („Visszatérek a főutca nyüzsgésébe. Rokkantskocsi jön velem szembe. Egy diákom. Mindkét lábát letépte a gránát. Mit mondjak neki? Mit mondjak neki én, aki a filozófiáról beszéltem az iskolában? Logikát adtam elő... Zorannak pedig még akkor sem mondhatnék semmit, ha találnék szavakat. Halott, miként két barátnője is.”) Azelőtt fordítóként és újságíróként is tevékenykedett, de mindennél jobban megszerette a tanári hivatást. Szabad idejében műkorcsolyázással foglalkozott, előbb mint versenyző, később mint edző, bíró és szervező. („Ég a Zetra! A gyönyörű szép Zetra! A Zetra, melynek minden sarkát úgy ismerem, mint a

zsebemet. Az ott eltöltött idő életem egyik leghosszabb periódusa. Ott tanítottam korcsolyázni a gyerekeket. [...] Vajon akadnak-e az Ilidűán fogva tartott gyerekek közt kis korcsolyázók, akiket én tanítottam egyensúlyozni a jégen és helyesen elesni?") A háború idején bekapcsolódott a szarajevói zsidó hitközség munkájába. 1994 tavaszától egy nemzetközi humanitárius szervezetben dolgozik. („Nem hiszem, hogy valaha is még egyszer kinyitom az osztálynaplót. Platónról, igaz, mindig lesz mit mondani, ám a diákok mindenfélét kérdeznek, pedagógusnak is kell lenned, s én nem tudom, e golgota után hogyan mondhatnék nekik bármit az életről vagy bármiféle értékekről.”)

Akárcsak oly sokan, főleg gyerekek, asszonyok, akárcsak a húga, Ilona, aki tíz hónap háborús élet után elkerült Zágrábba, valamely „transzporttal” ő is elmenekülhetett volna Szarajevóból – ám úgy döntött, hogy marad. És ez összefügg a levélírással.

Mindig is írt, de sosem publikált. Amikor – rettenetesen váratlanul – kitört a háború, magától értetődő volt számára, hogy naplót nyit. A legszükségesebb holmikkal megrakott, készenlétben álló hátizsák mellett mindig ott állt az írka meg a ceruza, s amikor felhangzott a sziréna, és rohanást igyekeztek le a pincébe, a naplóját is magával vitte, és a jegyzeteléssel tartotta magában a lelket. Fülelte a táskarádi-

ót, odafigyelt az emberekre, rögzítette a tényeket, és gondolkozott – erre szolgált a napló, hogy ne álljon le a gondolkodással, ellenálljon a rettegésnek, éber maradjon a figyelme, kérdezze és jegyezze, hogy mi van, mi lesz és hogyan. A naplóírással „ellenőrizte” az érzelmeit is. Így ment ez nyolc hónapig.

„Lassan életformánkká vált a háború. Sok képtelen és iszonyú dolog mindennapossá vált. A nővérem is egyre ritkábban vette elő a naplóját”, írja Ilona Softić nővére könyvének bevezető szövegében. „Ám eleven maradt benne a vágy, hogy valakinek elmondja, odakiáltsa mindazt, ami bántja. Így kezdett el leveleket írni zágrábi nagynénénknek. Az igazi médium azonban Caka alakjában tűnt fel.” Caka egy zágrábi lány, egyidős Elmával. Sosem látták egymást, rádión keresztül ismerkedtek meg (a telefonvonalak megbénulása, a posta szünetelése idején a rádió nagyon fontos szerepet játszott). Caka a zágrábi állomáson dolgozott, és Elmával első perctől kezdve „értették egymást”. A levelek a legkülönbözőbb csatornákon keresztül jutottak el Zágrábba (és viszont), hisz csak nagyon kevés embernek adatott meg az utazási lehetőség. Zágrábban elragadtatott fogadtatásra találtak, kézről kézre jártak, fénymásolatok készültek róluk, lapok vetekedtek értük. Elma rákapott a levélírássra. Elma – sötét pincében, hideg lakásban, gránátzaporban – szorítja a ceruzát.

„Az első háborús benyomás naplóm első oldalán. Nincs kelteze:

»Háború van! Háború. Háború. Háború Szarajevóban. Sortüzek, gránátok. Halál. Pince. Vánkosok az ablakokban. Szekrények az ablakoknál. Leeresztett redőnyök. Félelem. Kerserv. Várakozás. Szorongás. Csalódás. Rezignáció. Nyomor. Megalázás. Menekülés. Sírás. Idegesség. Megalázás. Megalázás. Megalázás.«

Amikor ezt most visszaolvasom, végtelenül patetikusan és mesterkélt hangzik. Tupírozottan. Mintha hatásvadász módra keresgél-

tem volna a szavakat. Pedig ez akkor valószínűleg igaz volt. A gyomor és a torok közti térben felgyülemlett érzések tömkelege, melyektől valahogyan meg kellett szabadulni. Én ezt szavakkal teszem. Nem jajgatok, nem sírok, nem esem depresszióba. Én egyszerűen írok. Hát, ezek az első háborús mondatok nem voltak valami ügyesek. Azt sem tudom, segítettek-e. Mégis, megőrizte őket a papír.

Ó, milyen kitartóan vezettem a naplót! Nap mint nap. Minden éjszaka. A lakásban vagy a pincében. Minden apróságot feljegyeztem. Óráról órára kísértem az eseményeket. Aprócska betűkkel – három sort két vonal közé. [...] Nyolc hónap alatt 181 oldalt használtam el. Nyolc hónap múlva elmúlt a vágyam, nem éreztem többé szükségét az jegyzetelésnek. Néhány dátum, néhány esemény következik még. Már nem olyan apró betűkkel.

Pedig azelőtt mindent feljegyeztem – az időjárástól kezdve, az újsághíreken át a víz, kenyér, áram nélkül eltöltött napok számlálásáig. Az étlapig. Pontosan harmincszor írtam le: »Reggelire kenyér és cukor nélküli tea, ebédre leves levesének leveze (ez az, amikor anyu a a tegnap előttről maradt tegnapi levesből főz levest), vacsorára kenyér és cukor nélküli tea.«

Aztán „elszakadt a film”, Elma „megunja” (jó szó ez? mely szó lenne jó? belefárad, belefásul, elcsigázódik, kétségbeesik, kedvét veszti, reménytelenségbe süllyed, megváltozik...) az álfegyveszüneteket és a borzalmak vég nélküli ismétlődését, nem megy le többé a pincébe, és nem rögzíti többé a tényeket.

A háború 85. napján még „régimódián” kérdez: „1992. jún. 28. Ma levert vagyok, szomorú és kedvetlen. Ennyi elüldözött, kirabolt, legyilkolt ember. Emberek, mint én. [...] Miért? Miért? Hogy mer valaki másvalakit kínozni? Micsoda az emberi élet, ha ilyen könnyű megalázni és megsemmisíteni? Hát szabad léteznie emberiségnek, ha tagjai gyerekeket gyűjtogatnak, élöket nyomorítanak meg és hullákat da-

rabolnak fel? Hát a lemészárolt emberekkel teli tömegsírok mellett beszélhet az emberiség jövőről – létezik egyáltalán béke, szeretet, kultúra és civilizáció? Létezett-e valaha? Vagy mindez csak illúzió volt, csak még egy recept arra, hogy hogyan kellett volna lennie?”

Egy év múlva, 1993. júl. 7-én megírja az első levelet zágrábi nagynénjének – híradást a „civilizációnak”:

„Én nem panaszkodom, nem jajgatok. Egyáltalán nem akarok sajnálkozást vagy fölháborodást kelteni. Még egyszer mondom, én nem ijesztgetni akarlak benneteket. Ez itt élet. A mi életünk. Egy nagyon is emberi élet, melynek szereplői csupán emberek. Nem többek, nem kevesebbek. Olyanok, amilyenek – jók vagy rosszak, bátrak vagy gyávák, lázadók vagy hízelgők, tolvajok vagy tisztességes fajnók, áldozatok vagy mészárosok, fanatikuskok vagy szkeptikusok, vagy szkeptikus fanatikuskok és fanatikus szkeptikusok. Én tavaly, március 5-én elkezdtem a krónikást játszani. Naplót vezettem rendszeresen, mindennap. Följegyeztem rengeteg adatot meg a magam élményeit. Nagyon figyelmesen írtam a naplót, nagyon pedánsan – mintegy nyolc hónapig. Akkor meguntam. Egyszerűen szólva – a háború már nem jelentett olyasmit, ami körül fáradozni kéne. A háború stílus lett.”

Ekkoriban dönti el Elma, hogy mindenáron marad. Elkezd úgy tekinteni a háborúra, mint tapasztalatra, mégpedig olyan tapasztalatszerzési esélyre, amit nem akar elmulasztani. A tapasztalatszerzés pedig nála természetszerűleg az értelem kutatását is jelenti. Elma olyan ember, olyan eszű, lelkű ember, aki okvetlenül megkérdezi, fürkészi, hogy „mi az értelme” ennek-annak vagy az egésznek. Nincsenek előítélete, dogmái, nincs hite, nyitott a legrosszabb válaszra, a „semmire” is, de akkor is megkérdezi. Ehhez megadatott neki a jó ész meg a mélyen érző lélek mellett a szerszám is, a tollforogás képessége. Elma nem író, de író ember.

„...ez a levél nem kétségbeesésem vagy elkeseredésem tárgyiasulása. Ez a levél szükséglet, hogy összefoglaljam háborús tapasztalataimat, ehhez pedig hallgatóra van szükségem, nem beszélgetőtársra, csak hallgatóra. Mert mi erről a háborúról nem beszélgethetünk. Különböző világokba tartozunk. Ti meg én. Mi nem értjük egymást, és lesznek dolgok, amelyeket illetően sosem fogjuk nemhogy megérteni egymást, de megessik majd velünk az is, hogy egyáltalán nem fogunk tudni kommunikálni, mert különböző nyelveken fogunk beszélni. S mindez mégsem csökkenti a szükségletemet és a kötelességemet, hogy elmondjak nektek egyet s más erről a háborúról.”

Ez a „szükséglet” és „kötelesség” az a zsinór, fonal, amely őt a civilizációhoz, kultúrához, reményhez odaköti. Nyilván azért nem aktuális számára a publicisztika vagy a szépirodalom, mert élő, elképzelhető hallgatót keres, érzékelhető életközelséget a „másik világból”, akihez valószínűleg kapcsolódhat. Nem véletlenül hangsúlyozza a „szükséglet” szót: életben maradásról plusz lélekben maradásról van szó, hogy mégis kommunikációképes embernek érezhesse magát.

Elma sosem volt magányos. Rendkívül nyitott, mozgalmas városban nőtt fel, „a Balkán világvárosában”; olyan szellemiségben nevelkedett, melynek a kapcsolat, a nyitottság, az érdeklődés volt az alfája és az omegája. Muzulmán-zsidó, egyszóval jugoszláv, pontosabban bosnyák (vagy bosnyák, pontosabban jugoszláv, jobban mondva: igazi szarajevói) családban, európaias szellemben.

De az írás más szempontból is „szükséglet” és „kötelesség” Elma számára; úgymond „lefele” is köti. A háború 286. napján jegyzi fel a naplójába:

„Félek, hogy kezdem élvezni e borzalmak leírását. Állandóan azt mondogatom magamban: egyetlen percét sem kívánom elfelejteni ennek az iszonyatnak! Miért? [...] Állandóan azt mon-

dogatom magamban, hogy sok mindent megtanultam e megszámlolni sem tudom, hány hónap alatt... és hogy ez az iskola ki fog fizetődni, hacsak nem lesz túl drága a tandíj, azaz nem kerül az életembe. Az ördögbe is, mi a fenét tanultam meg? [...]

Nekem ez a háború kezd jól jönni: itt közel vagyok a fenékhez, és – rajta, ne csaljam többé magam: engem rettenetesen érdekel ez az alj, én le akarok jutni – ez az a tapasztalat, ami hiányzik. Az egész életem kellemes volt [...] Megpróbáltam megtalálni magamat valamiféle rendezett életben, békében, ami lehetővé teszi, hogy olvassak, gondolkozzak, tanuljak, s aztán valamit alkossak is. És nem ment! Sehogy sem ment! Hiányzott az érem másik oldala. A személyes tapasztalatomból hiányzott. [...]

Meg vagyok győződve róla, hogy csak most tanulok igazán, és valószínűleg még sok mindent meg kell tanulnom, még sok csalódást meg kell élnem ahhoz, hogy kiegyenlítődjenek életem mérlegének serpenyői, hogy végre eljussak a nullára, mely biztosítja az objektív szemlélő helyzetét, és végre megtudjam, mi az ember és mi a világ! Bolond vagyok. Legalábbis infantilis.”

És szidja magát a naplójában Elma, mint egy elkényeztetett gyereket, amiért így gondolkodik, és így érez. És nem menekül el az ostromlott városból, pedig elmehetne Zágrádba vagy akár Izraelbe – de neki írnia kell a leveleit, „végig kell néznie a filmet”, le kell szűrnie valami tanulságot: „le kell dolgoznom ezt a kibaszott, idióta háborút, és be kell fejeznem életem és a világtörténelem ezen fejezetét.”

Az egzisztenciális félelem és bizonyos fásultság mellett (ellen) valami lét-izgalom kezd dolgozni benne; pokoli tűzhez érzi magát közel, és olvasni akar belőle. És ezek most nem metaforák.

„Az égvilágon semmiért el nem mulasztanám ezt a háborút. Semmiféle békés életért, boldogságért és jólétért nem adnám a nyomor és a halál ezen tapasztalatát. Ne kérdezd, miért. Egyszerűen ilyen vagyok. Keményfejű. Van

bennem valami dac, amit magam sem értek” – írja Cakának 1993 decemberében, dideregve.

Egyre fontosabbá válik neki az írás és a híradás. Ez a bizonyos furcsa „tapasztalatszerzési” meg a „beszámolási” ösztöke szorosan összefonódik. Hozzátartozik ehhez leveleinek visszhangja is. Ismeretlen barátnőitől – akik persze személyesen is örömmel látnák – erős biztatás jön, és megható barátságok születnek köztük, Zágráb és Szarajevó, a két különböző világ közt. Elma (és Caka meg Dunja meg Adica...) számára különös fontosságot nyernek ezek az érzelmes, eleven kapcsolatok. (Csupa nő! Semmi feminizmus, mégis... A női érzékenység alkot, ment itt valamit a háborúban. A férfiak fegyvert forgatnak, tiltakoznak, riportot, nyilván regényt írnak, a „női princípium” meg létrehoz valami meleg életszerűt.) A levelek „nagyvilági” visszhangja is sokat számíthatott neki. Régi, titkolt ambíciója látszik megvalósulni, rettenetes áron. Már-már író lesz belőle! Adni és alkotni képes. Elma marad. A félelmetes „tanulás” folytatódik. ‘94 tavaszán úgy tűnik, mintha beköszöntene a béke. Elma váltig hangsúlyozza ezt a „minthát”. Valami változás ment végbe a temperamentumos, aktív, „nagylányos” lányban. Ilyeneket ír:

„Ami engem illet – ennek a háborúnak sosem lesz vége, s ha egyszer befejeződik, remélem, azt a békét is túl tudom majd élni. Habár számomra soha többé nem fog létezni olyasmi, ami nem háború. S ha majd Floridán napozom, és Svájcban síelek, mikor már sok év választ el attól, hogy golyók süvítettek el a fejem fölött, én tudni fogom, hogy ez csak látszat, s a valóság az a láthatatlan forrongás a hegy mélyében, ami egy napon majd felszínre löki a tüzet, a füstöt meg a látát. A béke: a múltban álmódott álom.”

Bizony ez már nem lányálom, ilyet egy fiatal, férjhez menés előtt álló nő, egy menyasszony (mert Elma időközben szerelmes lesz, és mire a könyve megjelenik Zágrábban, ő Sza-

rajevóban megesküszik) nem mond. Hacsak szemléletileg, gondolatilag is le nem folytat egy „háborút”, „értékek átértékelését”. Ez is a szárajevei szellemiséghez tartozik, az újra, a revideálásra, a szellemi konfrontációkra való fogékonyság. Elma levelei többek között ettől a benső drámától is oly elevenek, frissek. A könyv révén 1994 áprilisáig követjük őt.

„...a múlt, életem harminc éve, egészen '92 márciusáig úgysem volt más, mint közönséges szemfényvesztés, vagy – mit szépítsük – alatomos becsapás, úgyhogy többé nem is fontosak az eseményei [...] Tehát be vagyok csapva, mert azt hittem, hogy van hazám, és hogy az én hazám a legjobb és legstabilabb a világon – és ez a haza összedőlt, mint a kártyavár. Be vagyok csapva, mert azt hittem, hogy léteznek testvériség az emberek közt – és ezek az emberek lemészárolták egymást. [...] Be vagyok csapva, mert úgy gondoltam, hogy előbb lőn az ember, s csak aztán a szerb, a horvát, a muzulmán, a kínai stb. És kiderült, hogy előbb ez az utóbbi

lőn, s az előbbi nincs is – az ember még nem született meg. Az Isten még nem teremtette meg. Mi csak olyan isten őrizz-kreatúrák vagyunk. Majd legközelebb több szerencsénk lesz, nálunk ezt úgy mondják: harmadszorra jön be.

Stb. stb. stb. Tehát, hogy ne szaporítsam a szót, még kiderül, hogy a háború a legtisztesebbek között, melyekben eddig részesített az Isten, a szüleim meg a politika – úgy értem, a háború lerántotta a leplet, haza nem létezik, tolerancia nem létezik, s íme, nincs ember sem, legalábbis nem olyan, amilyenek az Isten gyermekét elképzelése szerint lennie kellene. Bocsáss meg, Uram, de ez baklövés volt. Márpedig nem fogsz megbocsátani, mert ha igaz, hogy a magad képére teremtettél bennünket, az emberek pedig, mint ismeretes, nem tudnak megbocsátani még akkor sem, ha nagyon igyekeznek, akkor minden világos – ha te meg tudtál volna bocsátani, akkor gyermekeid is képesek lennének erre.”

Elma Softić édesanyja, magyarországi származását bizonyító okirattal

